

‘मेरो सानू साथी’ कथामा समाख्यानात्मक वाच्यत्व

अनिल अधिकारी*

लेखसार

प्रस्तुत लेख कथाकार भवानी भिक्षुको ‘मेरो सानू साथी’ कथामा समाख्यानात्मक वाच्यत्व मूल समस्यामा केन्द्रित रहेको छ। प्रस्तुत कथाका बारेमा आख्यानशास्त्रीय, स्वतन्त्र तथा प्राज्ञिक अध्ययन भए पनि समाख्यानाशास्त्रमा रहेको रिक्तताको पूर्तिका लागि यो लेख तयार पारिएको हो। समाख्यानात्मक वाच्यत्वको मूल अभिप्राय आख्यानात्मक पाठसंसारमा आएको कथ्यविषयलाई कसले प्रस्तुत गरिरहेको छ भन्ने विषयमा आख्यानको विश्लेषण गर्ने प्रतिमान रहेको छ। आख्यानमा वाच्यत्व कसले विषयलाई प्रस्तुत गरिरहेको छ भन्ने विषयका आधारमा समाख्याताको पहिचान गरी उसकै केन्द्रीय विचारका रूपमा आएको कथ्य सन्देशका अन्तरसाध्यमा मूल सन्देशको पुष्टिका लागि उसले प्रस्तुत गरेका सहायक सन्दर्भमा आधारित विश्लेषणपद्धति रहेको छ। प्रस्तुत कथामा प्रथम पुरुष समाख्याताले आफूलाई अन्तर्निष्ठ भूमिकामा राखी कथ्यविषयलाई सानू साथीका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेको छ। प्रस्तुत कथामा वाच्यत्व अधिकतर स्थितिचर्चन र अत्यल्प एकालापिय अन्तर्क्रियात्मक अभिव्यक्तिका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ। यात्रा सुखान्त र प्रीतिकर हुनका लागि सर्वोत्तम पात्र बालबालिका र तिनका निश्छलता र निष्कपट आचारका कारण ती जीवनका उत्कृष्ट सहयात्री हुन सक्ने तथा चालीस घण्टाको यात्रालाई सम्पूर्ण जीवनयात्रा मान्दा सानू साथीसंगको यात्रा जीवनभरिकै सुन्दर अनुभूति र आनन्ददायी रहने बोध गरेको वाच्यत्व प्रस्तुत भएको निष्कर्ष निकालिएको छ।

शब्दकुञ्जी

समाख्यानशास्त्र, समाख्याता, मानसिक स्थिति, यात्रानुभूति, बालमनोविज्ञान।

विषयपरिचय

नेपाली आख्यान परम्पराको पूर्वाद्धमा स्थापित मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी प्रवृत्तिलाई आत्मसात गरी विषयलाई मनोवैज्ञानिक रूपमा आख्यानीकरण गर्ने भवानी भिक्षु (१९६६-२०३८) का कथामा मानव मनोविज्ञानका विभिन्न तह र तिनको संरचना प्रभावकारी चित्रण पाइन्छ। कथाकारका रूपमा १९९५ सालमा ‘मानव’ कथा प्रकाशित गरी कथायात्रा आरम्भ गर्ने भिक्षुका

* उपप्राध्यापक, महेन्द्रमोरङ आदर्श बहुमुखी क्याम्पस, विराटनगर।

गुनकेशरी (२०१७), मैयाँसाहेब (२०१७), आवर्त (२०२४) र अवान्तर (२०३४) पुस्तकाकार कथासङ्ग्रह प्रकाशित रहेका छन्। चरित्रकेन्द्री कथा लेखने भिक्षुका कथामा प्रथम र तृतीय पुरुष समाख्याताले कथ्यकथनका क्रममा प्रस्तुत गरेका घटना, कार्य, स्थिति, विचारधारा, दृष्टिकोण र भावगत वाच्यत्व मुखरित भएका छन्। प्रस्तुत मेरो सानू साथी कथामा यात्राविवरणको विषयलाई बालकसँगको सानिध्य र बालमनोविज्ञानका अन्तर्यमा प्रस्तुत गरिएको छ। प्रस्तुत कथामा निश्छल र सबैलाई समान दृष्टिकोणबाट हेर्ने बालबालिकाको पवित्र चेतनाबाट प्रभावित समाख्याताको बालबालिका र तिनीहरूप्रतिको आसक्तिको चित्रण भएको छ। प्रस्तुत कथामा जीवनलाई एउटा यात्राका रूपमा हेर्ने हो भने उक्त यात्राको सहयात्रीका लागि बालबालिकाभन्दा उत्तम तेस्रो सहयात्री हुन नसक्ने समाख्याताको वाच्यत्व प्रस्तुत भएको छ।

समाख्यानात्मक वाच्यत्व आख्यानात्मक पाठसंसारमा आएका कथ्यविषयलाई कसले प्रस्तुत गरिरहेको छ भन्ने विषयसम्बद्ध आख्यान विश्लेषणका प्रतिमान रहेको छ। आख्यानमा वाच्यत्वको पहिचान कथ्यविषयलाई कसले प्रस्तुत गरिरहेको छ भन्ने सन्दर्भ रहेको छ। वाच्यत्व आख्यानमा समाख्याताको पहिचान गरी उसकै केन्द्रीय विचारका रूपमा आएको कथ्यलाई मूल सन्देशका रूपमा प्रस्तुत गर्न समाख्याताले उठान गरेका सहायक सन्दर्भमा आधारित विश्लेषणपद्धति हो। आख्यानमा वाच्यत्वको स्थिति प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष रहने समाख्यानशास्त्रीय मतको विकाससँगै वाच्यत्वले आख्यान विश्लेषणको प्रतिमानका रूपमा स्थान पाएको हो। वाच्यत्वअन्तर्गत समाख्याताका आवाजका माध्यमबाट कथ्यकथनले साकार रूप लिन्छ। वाच्यत्वअन्तर्गत प्रथम पुरुष समाख्याता भएका आख्यानमा उसको उपस्थिति अन्तर्निष्ठ र बहिर्निष्ठ रही वाच्यत्वलाई सारतत्त्वसम्म विस्तारित गरेको हुन्छ। तृतीय पुरुष समाख्याता भएको आख्यानमा समाख्याता अन्तर्निष्ठ रही कुनै पात्र, घटना, कार्य, स्थिति, मनोदशाजस्ता माध्यमबाट वाच्यत्व प्रस्तुत भएको हुन्छ। आख्यान घटनाप्रधान रहेको अवस्थामा समाख्याता बहिर्निष्ठ रहने गर्दछ भने चरित्रप्रधान कथामा समाख्याता अन्तर्निष्ठ रही कथ्यकथनलाई विस्तारित वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत गरेको हुन्छ। भवानी भिक्षु मानव मनोविज्ञानको अन्तर्यलाई कथ्यविषयका रूपमा चयन गर्ने कथाकार भएकाले उनका अधिकतर कथामा अन्तर्निष्ठ समाख्याताको वाच्यत्व प्रस्तुत भएको पाइन्छ। प्रथम पुरुष अन्तर्निष्ठ समाख्याताको उपस्थिति रहेको 'मेरो सानू साथी' कथामा समाख्यानात्मक वाच्यत्वको सञ्चरण समाख्याताको कथन र कथयिता पात्रसँगको आबद्धताका आधारमा भएको छ। 'मेरो सानू साथी' कथामा समाख्याताको वाच्यत्वको विश्लेषण गर्नु यस लेखको उद्देश्य र सीमा दुवै रहेको छ।

अध्ययनको विधि

पुस्तकालयीय कार्यसम्बद्ध प्रस्तुत लेखको मुख्य समस्यासित सम्बन्धित सामग्रीको सङ्कलनका लागि प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतको उपयोग गरिएको छ। प्राथमिक स्रोतका रूपमा 'मेरो सानू साथी' कथा रहेको छ। निष्कर्षमा पुग्नका लागि कथामा प्रस्तुत भएका उद्धरण तथा सन्दर्भको उपयोग भएको छ। द्वितीयक सामग्रीका रूपमा सैद्धान्तिक पर्याधार निर्माणका लागि विभिन्न अनुसन्धानात्मक ग्रन्थको उपयोग भएको छ। सामग्री विश्लेषणका लागि मूलतः गुणात्मक अनुसन्धानपद्धति र पाठविश्लेषण ढाँचाको उपयोग भएको छ। प्रस्तुत लेखलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउनका लागि आवश्यकताअनुसार वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मकविधि अवलम्बन भएको छ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

आख्यानात्मक पाठलाई लेखकीय सम्प्रभुताबाट सम्पृक्त तुल्याई समाख्याताका कोणबाट विवेचना गर्ने सिद्धान्तको एक पक्ष समाख्यानात्मक वाच्यत्व रहेको छ। यस सिद्धान्तले समाख्याताको

आवाज अर्थात् कसले कथा भनिरहेको छ भन्ने पक्षका केन्द्रीयतामा आख्यानको विश्लेषण गर्दछ । समाख्यानशास्त्रमा सर्वप्रथम वाच्यत्वको सैद्धान्तिक आधारका बारेका विवेचना गर्ने व्यक्ति जेराल्ड जेनेट हुन् । वाच्यत्व पाठात्मक संसारमा आएका कार्य, घटना, स्थिति, पात्र आदिका विषयमा विहङ्गावलोकन गरिरहेको समाख्याताले कथ्यविषयलाई कसरी सञ्चरण गरिरहेको छ भन्ने विषयको अध्ययन हो (जेनेट, सन् १९८१, पृ. २१३) । आख्यानमा समाख्याताको उपस्थिति प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषात्मक हुने अवधारणालाई परवर्ती समाख्यानशास्त्रीले समर्थन गरी वाच्यत्वको अवधारणालाई अभि फराकिलो र विस्तृत तुल्याएका छन् । प्रथम पुरुष समाख्याता भएको आख्यानमा समाख्याताको वाच्यत्व अनिवार्य तत्त्वका रूपमा रहने तथा अन्य पुरुष आख्यानमा 'हु सिज' मा अवशिष्ट रहेको व्यापकताभित्र कसले देख्यो ? के देखियो ? र त्यो कसरी देखियो भन्ने विषयमा वाच्यत्व समावेश रहने गर्दछ (बल, सन् १९८१, पृ. ४५) । आख्यानमा वाच्यत्व पहिचानको मुख्य आधार समाख्याताको भूमिका कुन रूपमा कसरी प्रस्तुत भएको छ भन्ने पक्षमा केन्द्रित रहन्छ । आख्यानमा अन्तर्निष्ठ र बहिर्निष्ठ समाख्याता रहने हुँदा अन्तर्निष्ठ समाख्याताले पाठात्मक संसारमा रहेका कथ्यविषयलाई प्रस्तुत गरिरहेको हुन्छ, भने बहिर्निष्ठ समाख्याताले आफूलाई स्वयं र अन्य पात्रका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिरहेको हुन्छ (मार्गोलिन, सन् २००९, पृ. ३५५) । आख्यानमा केही समाख्याता साङ्केतिक र वैयक्तिक रूपमा आएका हुन्छन् । प्रथम पुरुष समाख्याता भएको आख्यानका विषय वा उद्देश्य वैयक्तिक र साङ्केतिक रहने गर्दछन् । प्रथम पुरुष समाख्याताले आफ्नै बारेमा कथा भन्दछ भने बहिर्निष्ठ पात्रको साङ्केतिक अवस्था वैयक्तिक भई सक्रिय वाच्यत्व प्रस्तुत भएको हुन्छ । आख्यानमा म पात्रले अर्काका बारेमा कथ्यकथन गरेको अवस्थामा भने निष्क्रिय वाच्यत्वको अभिव्यक्त भएको हुन्छ । तृतीय पुरुष समाख्याता रहेको आख्यानमा समाख्याता गौण रहने हुनाले यस्ता संरचनामा समाख्याताको वाच्यत्व असाङ्केतिक रूपमा प्रस्तुत हुने गर्दछन् । तुलनात्मक रूपमा तेस्रो पुरुष समाख्यानभन्दा द्वितीय पुरुष र द्वितीय पुरुष आख्यानमा भन्दा प्रथम पुरुष समाख्यातामा समाख्याताको वाच्यत्व बढी मुखरित भएको हुन्छ । वाच्यत्व लेखकले आफ्नो सन्देश वा कथन पाठकसमक्ष पुऱ्याउने माध्यम हो । वाच्यत्व कथ्यकथनलाई आधार मानी ती कथनका आधारमा प्रस्तुत भएका स्थिति, स्तर र समयजस्ता विषयमा समाख्याताले पाठकसमक्ष विषय सम्प्रेषण गर्ने प्रक्रिया हो (च्याटम्यान, सन् १९७८, पृ. १५३) । आख्यानभित्र समाख्याताको वाच्यत्व कुनै न कुनै रूपमा प्रस्तुत भएको हुन्छ । समाख्यानमा समाख्याताको वाच्यत्व न्यूनतम/अधिकतम, स्पष्ट/अस्पष्ट, सामान्य/विशिष्ट दृष्य/अदृष्य रूपमा रहेको हुन्छ । समाख्याताको अभिप्रायसँग जोडिने यो विषय पात्र, पात्रका कथन, कथनका तह र अन्तरक्रियाका माध्यमबाट कथ्यलाई सारतत्त्वसम्म डोऱ्याउने विषय हो (वालेस, सन् २०१०, पृ. ३५) । बिना वाच्यत्व आख्यानको सिर्जना नहुने भएकाले समाख्याताको कथन के कसरी प्रस्तुत भएको छ भन्ने विषयलाई ठम्याउने आधारमा यी विषयको सोपानक्रम हेरी पाठात्मक रूपमा प्रस्तुत भएका न्यारेटिभ भ्वाइसलाई पहिचान गर्न सकिन्छ ।

वाच्यत्वको सैद्धान्तिक अवधारणा परम्परित आख्यानशास्त्रमा कसले देख्छ भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने विषय रहे पनि समाख्यान शास्त्रले उक्त परम्परित मान्यताभन्दा भिन्न प्रकारको दृष्टिकोणको विकास गरेको छ । वाच्यत्वले समाख्याता र उसको कथनस्थितिलाई बुझाउने तथा जुन परम्परित आख्यानशास्त्रमा रहेको कसले देख्छका विपरीत कसले बोल्छ भन्ने दृष्टिकोणसँगै विकास भएको विषय हो (हर्मन र अन्य, सन् २००५, पृ. ४३२) । आख्यानमा जो बोल्छ वा जसका माध्यमबाट कथ्यको कथन भएको छ उक्त कथनकर्ताको आवाज नै समाख्यानात्मक वाच्यत्व हो । प्रथम, द्वितीय वा तृतीय पुरुष समाख्याता र उसको वाच्यत्व आख्यानमा आएका घटना र

कार्यसम्बद्ध स्थिति, भाव, दृष्टिकोण, विचार, आशय, अभिवृत्ति वा सारमा आएका सन्दर्भमा पाठकको प्रतिबिम्बात्मक अवस्थाका माध्यमबाट मुखरित हुने विषय हो (फ्लुडरनिक, सन् १९९४, पृ. ४४५)। आख्यानको समाख्याता मानव वा मानवीय बिम्बका रूपमा रहने हुनाले आख्यानमा को बोल्दै छ र कसले आख्यानात्मक अवस्थाको सूचना र त्यसको विश्लेषण गर्दै छ भन्ने तथ्यका आधारमा समाख्यानात्मक वाच्यत्वको अवस्था निर्धारित हुने गर्दछ।

एकभन्दा बढी वाच्यत्व एकै समाख्याताका माध्यमबाट मात्र प्रस्तुत नभई ती पात्र, समाख्याता वा व्यक्तिका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको हुन्छ। उही लेखकले आफ्नै बारेमा प्रस्तुत गरेको कथन र अर्काका विषयमा गरेको कथनमा समाख्यानात्मक वाच्यत्व फरक ढङ्गले प्रस्तुत भएको हुन्छ। बहुआख्यानात्मक संरचनामा फरकफरक कथ्य विषयसम्बद्ध आख्यानलाई फरक समाख्याताको वाच्यत्वका आधारमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ। वाच्यत्वको विषय भाषा/व्याकरणिक विषयभन्दा फरक रहेकाले यसले समाख्याताको कथनलाई आधार मानी आख्यानको विश्लेषण गर्दछ। वाच्यत्वका विषयमा देवीप्रसाद गौतमले यसप्रकारको दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् :

समाख्यानात्मक वाच्यत्व व्याकरणिक वाच्यत्वभन्दा भिन्न हो। व्याकरणिक वाच्यत्व क्रियापदसँग सम्बद्ध हुन्छ भने समाख्यानात्मक वाच्यत्व कथयितासँग सम्बद्ध हुन्छ। यसमा क्रियाको कर्तालाई आधार नबनाएर कसले कथा भनेको छ त्यसलाई आधार बनाइन्छ समाख्यानमा को बोल्दै छ वा कथा कसले भन्दै छ भन्ने प्रश्नलाई केन्द्र मानिन्छ र यही आधारमा पाठको समाख्यानात्मक वाच्यत्वको निर्धारण गरिन्छ। (गौतम, २०६९, पृ. १)

कथयिताको कथ्यकथनमा आधारित रहने यस प्रक्रियामा समाख्याताको वाच्यत्वलाई भाषिक र संज्ञानात्मक सिद्धान्तका आधारमा छुट्याउने सिद्धान्त विकास भएको छ। भाषिक व्यवहारको सिद्धान्तअनुसार समय, स्थान, कथनको सन्दर्भ, कथनको सामर्थ्य, सञ्चारको उद्देश्य तथा संज्ञानात्मक मनोविज्ञानको सिद्धान्तअनुसार समाख्याताको कथन, स्वभाव, व्यवहार र दृष्टिकोणका आधारमा समाख्याता र उसको वाच्यत्व प्रस्तुत भएको हुन्छ।

आख्यानमा समाख्याता भौतिक, मानसिक र व्यावहारिक रूपमा प्रस्तुत भएको हुन्छ। भौतिक रूपमा उपस्थित भएको समाख्याता शारीरिक र मानसिक रूपमा समाख्याताले के बुझ्छ ? के सोच्छ ? के प्रतिक्रिया दिन्छ ? जस्ता विषयका आधारमा तथा व्यावहारिक रूपमा उपस्थित भएको समाख्याताले व्यावहारिक प्रतिबिम्बमा आई आफ्नो वाच्यत्वलाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ। आख्यानमा वाच्यत्व प्रस्तुत हुने आधारका बारेमा मार्गोलिन समाख्यानात्मक वाच्यत्व समाख्याताले प्रस्तुतीकरणका सन्दर्भमा आएका तटस्थ वा पर्यवेक्षणमूलक, सहानुभूति वा भिन्न, सहभागी वा असहभागी, उपचारात्मक, भावात्मक, भावनात्मक संवेद्य, उत्सुक, मनोरञ्जित र विचलितजस्ता भाव र आशयमा केन्द्रित रही प्रस्तुत हुने अवधारणा प्रस्तुत गर्दछिन् (सन् २००९, पृ ३५३-३५४)। समाख्याताको वाच्यत्व कसरी प्रस्तुत भएको छ भन्ने विषय आख्यानमा समाख्याताले कसरी ज्ञानको तहलाई व्याख्या गरेको छ र ती ज्ञान कति प्रकारका रहेका छन् भन्ने विषयसम्बद्ध रहेकाले आख्यानमा समाख्याताको ज्ञानको तह र प्रसारणलाई आधार बनाइनु पर्दछ। समाख्यानात्मक वाच्यत्व समाख्याताले कथ्यकथनका सन्दर्भमा आएको कार्य र करणको सम्बन्धका आधारमा प्रस्तुत गरिएका फरकफरक तर्क, तथ्य र प्रमाणका आधारमा कथ्यको मूल सन्देशसँग जोडिएका फरकफरक कथनका उपक्रमलाई जोड्ने विषय रहेको छ। कथाकार भिक्षु मानव मनोविज्ञानका बाह्यान्तरिक पक्षलाई कथ्यका रूपमा चयन गरी कथा लेख्ने कथाकार हुन्। उनको 'मेरो सानू साथी' कथा बालमनोविज्ञानका अन्तर्यमा लेखिएको कथा हो। यस लेखमा भिक्षुको प्रस्तुत कथालाई आधार सामग्रीका रूपमा लिई समाख्याताको वाच्यत्व विश्लेषण गरिएको छ।

सामग्री विश्लेषण : प्राप्ति र छलफल

प्रस्तुत 'मेरो सानू साथी' कथामा कथ्य कथनकर्ताको भूमिकामा प्रथम पुरुष समाख्याता रहेको छ। समाख्याताले आफ्नो कथ्यविषयका रूपमा आएका घटना, कार्य र तिनीहरूबिचको कार्यकारण सम्बन्धलाई पात्रको भूमिकामा प्रस्तुत बालकसँग जोडेको छ। समाख्याताले बालक र बालसंसारसँगै बालमनोविज्ञानप्रतिको आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा बालक र आफूसम्बद्ध विषयबाहेकका अन्य पक्षलाई नियन्त्रण गरी पाठसंसारको निर्माण गरेको छ। रेलयात्राका क्रममा अनेकौं यात्रीका बिचमा बालकलाई मात्र आफ्नो सहयात्री स्वीकार गर्ने समाख्याताले अन्य पात्रका भूमिकामा मौन रहेको छ। एउटा अबोध शिशु र उसको मनोविज्ञानका अन्तरसाक्ष्यमा आफ्नो बालसंसार र मानसिकताप्रतिको धारणा तथा बालबालिकाप्रतिको अनुराग, मानवीय अनुभूति र संवेदनाजस्ता विषयसम्बद्ध कथ्य वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। यस लेखमा समाख्याताको वाच्यत्वअन्तर्गत रचनासन्दर्भगत अवस्था, समाख्यानात्मक वाच्यत्व र प्रथम पुरुष समाख्यानात्मक वाच्यत्व प्रयोग गरिनुको कारणजस्ता विषयलाई सबिस्तार विवेचना गरिएको छ।

कथा रचनासन्दर्भगत समाख्यानात्मक वाच्यत्व

प्रस्तुत कथा यात्राको परिवेशमा अनुभव गरिएका घटनाको आख्यानीकरण भएको छ। प्रस्तुत कथामा समाख्याता यात्राका क्रममा रहेको, चालिस घण्टा लामो यात्रा गर्नुपर्ने बाध्यता रहेको र यात्रामा सहयात्रीले यात्रालाई सहज र असहज तुल्याउने समाख्याताको मानसिक द्विविधाका बिच सानो बालक र उसका अभिभावकको सानिध्यले यात्रा र अनुभूति सहज भएको अनुभव गरेको छ। यात्रा होस् वा जीवनका अन्य गतिविधि सर्वप्रथम मान्छेले आफूलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर मात्र अन्यका बारेमा सोच्ने वा तर्क गर्ने भएकाले पहिल्यै आफ्नो सुविधाको प्रबन्ध गरेपछि समाख्याताले बालकका बारेमा चासो राखेको छ। समाख्याताले उक्त बालक आफ्नो मानसिकताअनुकूल रहेको पाएपछि यात्रा सहज र आनन्ददायी हुने ठानेको छ। यात्राका क्रममा बालकसँगको सानिध्य र आत्मीयतासँग खेल्दै बालकका अभिवृत्तिलाई आत्मसात गर्दै यात्रालाई यात्राका रूपमा नभई आफ्नै घर, परिवार र आसपासको वातावरणकै अनुभूति व्यक्त गरेको छ। समाख्याताले बालकको मनोविज्ञान बुझेर मान्छेले आफूलाई रूपान्तर गर्ने हो भने जीवनका अनुभूतिहरू कहिल्यै दुःखद् नहुने अवधारणा प्रस्तुत गरेको छ। बालकका सामु आफूलाई समर्पित गरी बालक्रीडामा रमाउन अभ्यस्त बन्दै गएको समाख्याता कथाको अन्त्यमा बालकसँग अलगिएर केही घण्टाको यात्रा गर्नुपर्दा निराशाको अनुभव गर्न पुगेको छ। आफूसँग वियोगितपूर्व बालकले सृजना गरेको रोदनपूर्ण परिस्थितिले द्रवीभूत भएको समाख्याताको मानसिकताले केही क्षणपूर्वको आरामदायी यात्राको स्थिति एकाएक कष्टकर र उराठलाग्दो भएको, रेलको आवाज कर्कश लागेको आदि कथनका माध्यमबाट मान्छेको मानसिक स्थितिका आधारमा प्राकृतिक वातावरण पनि व्याख्येय रहने कथनको प्रस्तुति भएको छ। यस कथामा समाख्याताको भूमिकामा प्रथम पुरुष 'म' सर्वनामको प्रयोग भई कथाका घटना, कार्य, विस्तारित विषय सबैमा आफ्नो प्रत्यक्ष संलग्नता देखाएको छ। समाख्याताले बालकको मानसिक अभिवृत्तिसँग आफ्नो मानसिकतालाई जोडी कथ्यकथनलाई पूर्णता प्रदान गरेको छ।

समाख्याताको वाच्यत्व

कथाको संरचनात्मक विधानका सबै क्षेत्रमा समान दृष्टि पुऱ्याएको समाख्याताले कथामा आएका घटना, क्रियाकलाप, कार्य र विषयका बारेमा आफ्नो भूमिका मूल्याङ्कनकर्ता, वर्णनकर्ता र कतै टिप्पणीकर्ता तथा घटनासँगको अन्तर्सम्बद्धता आदि क्षेत्रमा आफ्नो संलग्नता प्रस्तुत गरेको छ।

यस क्रममा वाच्यत्व समाख्याताले वैयक्तिक मान्यताका रूपमा कथयिता पात्रको भूमिकामा रही बालक र उससँगको अन्तर्क्रियामा प्रस्तुत गरेका दृष्टिकोणका रूपमा प्रस्तुत भएका छन्। यस कथामा समाख्याता र कथाको कथ्य निर्माणका क्रममा आएका घटना, कार्य, पात्र र तिनीहरूसँगको अन्तरसम्बद्धताका आधारमा प्रस्तुत भएका मान्यता, दृष्टिकोण र भूमिकाका आधारमा वाच्यत्वको स्थिति कथाको निम्न लिखित उद्धरणमा प्रस्तुत भएको छ :

रेलको यात्रा गर्नु थियो-पैसा भने कम्ती र जानुपर्ने चाहिँ टाढा । नगई पनि सुख नपाइने !

काम नै त्यस्तै आइपरेको थियो । एउटाबाट ओर्ली अर्को रेलमा चढ्दै जानुपर्ने भएकाले यात्रा रमाइलै हुने भए तापनि चालीस घन्टा गतिको त्यो रेल-यात्रा पढाइलाग्ने नै थियो ।

जे भए पनि आखिरमा तेस्रो दर्जाको टिकट किनेर रेल चढे । (भिष्णु, २०२४, पृ. २०)

प्रस्तुत उद्धरण 'मेरो सानू साथी' कथाको पहिलो अनुच्छेद र कथाको आरम्भका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यस पूरै कथांशलाई समाख्याताले प्रस्तुत गरेको छ । यस अंशमा समाख्याताको भूमिका द्रष्टा वा स्थिति वर्णनकर्ताका रूपमा मात्र नआई भोक्ताका रूपमा कथ्यविषयको प्रस्तुति गरेको छ । यस अनुच्छेदमा कथाको पृष्ठभूमि निर्माण गर्ने सन्दर्भमा समाख्याताले स्वकथनका माध्यमबाट यहाँ वर्णनकर्ता र टिप्पणीकर्ताका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । सस्तो तर लामो यात्राका लागि रेलमा चढेको समाख्याताले अनिवार्य तर भ्रूणकटिलो यात्राका बारेमा सम्बोधितलाई सूचना दिइरहेको छ । आवश्यकिय कामका लागि जानैपर्ने अझ त्यसमा पनि रेल परिवर्तन गर्दै जानुपर्दा यात्रा रमाइलै हुने, आर्थिक स्तर सामान्य रहेकाले तेस्रो दर्जाको टिकट किनेको जस्ता सूचनाका माध्यमबाट समाख्याताले यात्रा गर्नुपर्ने आवश्यकताका बिच आफ्नो आर्थिक हैसियत, यात्रामा हुने रमाइलो अनुभूतिसँगै यात्रामा सहयात्री कस्ता हुन्छन् । त्यसले पनि यात्रानुभूतिलाई आनन्ददायी र कष्टकर तुल्याउने विषयतर्फ सङ्केतिक वाच्यत्व प्रस्तुत गरेको छ ।

कथाको विस्तारसँगै आफ्ना बारेमा कम सूचना दिने समाख्याताले आफ्नो आनिबानीका बारेमा सङ्क्षेपमा सूचना दिई कथाको विषयलाई उसको यात्राको सहयात्रीका रूपमा रहेको सानो अबोध शिशु र यात्राका क्रममा उक्त शिशूसँगको सानिध्यलाई वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । यस कथाको समाख्याता अन्तर्निष्ठ रहेको छ जसले आफूसँग सम्बन्धित घटना, कार्य र तिनका बिचको कार्यकारण सम्बन्धलाई एउटा अबोध शिशूसँग जोडी शिशुका कारण आफूले अनुभव गरेको सुखान्त क्षण, यात्राको केही चरण आनन्ददायी रहेको तथा पढाइलाग्दो यात्रा सुखद रहेको वाच्यत्व प्रस्तुत गरेको छ ।

सुत्नुअगि केही पढ्ने मेरो अगिदेखिकै बानी थियो । पल्टेर मैले एउटा पुस्तक पढ्न थालें- रेलमा बिजुलीको उज्यालो छँदैथियो । बिचबिचमा पल्लापट्टिको बेन्चमा रहेको बच्चो चाहिँ हाम्रा बिचमा पर्ने बेन्चको पिठचूँ अड्याउने काठे भित्ताको भर लिएर रही-रही उभिन्थ्यो र आफ्नू अनुहार मतिर फर्काएर आफ्ना साना-साना नरम हातले मेरो मुख र विशेष गरी नाक समात्ने कोसिस गर्थ्यो । (भिष्णु, २०२४ पृ. २१)

यस उद्धरणमा आफ्नो बानी र अभिवृत्तिका बारेमा सूत्रात्मक कथन प्रस्तुत गरी आफ्नो संलग्नता बालकसँग कसरी भयो र बालकसँग सानिध्य स्थापित गरी समाख्याताले कथ्यकथनको विषयको केन्द्रमा राखेको बालक र उसको भूमिकालाई प्रस्तुत गरेको छ । कुनै वस्तुको सहारामा उभिन र आफ्नो चाल देखाउनसक्ने बालक आफ्ना बाबुआमासँगको यात्रामा रहेको तथा समाख्याताको कथनअनुसार बाबुआमा कुराकानीमा व्यस्त रहेको अवसरको फाइदा उठाई निकट बन्ने बालकलाई सानो साथीका रूपमा स्वीकार गरेको र उससँगको सानिध्यले यात्रा आनन्ददायी हुने मानसिकता बनाएको वाच्यत्व यहाँ प्रस्तुत भएको छ । बालबालिका सबैका लागि प्रिय हुने तर बालबालिकाप्रति आफ्नो छुट्टै अनुग्रह र आकर्षण रहेको भावात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेको

समाख्याताले उक्त बालक आफूतर्फ आकृष्ट भएको तथा आफू अध्ययनमा रहँदा पनि उक्त बालकको आगमन र उसले पुऱ्याएको अवरोध प्रीतिकर लाग्दै गएको, उसको यात्रामा बालकको आगमनले यात्रालाई आनन्ददायी बनाउने ठानेको तथा अपरिचित बालकका बाबुआमाले कुनै प्रतिकार गर्लान् कि भन्ने संसयमा रहेको, बालकलाई खुल्ला रूपमा बोलाउने र जिस्क्याउने साहस जुटाउन नसकेको तर सानू साथीले बाबुआमाको असावधानीको फाइदा उठाएर समाख्यातासँग खेल्ने कार्यलाई निरन्तरता दिएको, बालकसँग जिस्कँदा र खेल्दा समाख्याताले मानसिक आनन्द प्राप्त गरेको तथा स्वयं यात्रामा रहे पनि नरहेको अनुभूति भएको वाच्यत्व प्रस्तुत गरेको छ । यसका अतिरिक्त कथामा छोटो समयमा मान्छे कसैप्रति अनुरक्त हुन्छ भने ती बालक नै हुने, बालकको हाँसो कञ्चन, निर्मल, स्वच्छ, कपटरहित र प्रकृतिका हुने, बालकको हाँसोमा मान्छेका मानसिकतामा रहेका सबै विकारलाई नष्ट गर्नसक्ने चामत्कारिक औषधीय गुण रहेको, बालकमा रहेको निश्छलताबाट जस्तोसुकै जडचेतना पनि प्रभावित हुने, बालकको मानसिकतालाई पछ्याई तिनको हाँसोमा आफूलाई समावेश गर्नसके त्योभन्दा सुख, आनन्द र वैभव कुनै पनि नरहेको भावात्मक वाच्यत्व प्रस्तुत भएको छ । समाख्याताले बालकलाई बुझ्न र व्यवहार गर्नसके तिनका सानिध्यबाट असीमित र अलौकिक आनन्दका साथै जीवनरूपी बोझिलो यात्रालाई सहज र सार्थक रूपमा अवतरण गर्न सकिने, बालकको स्पर्शमात्रमा पनि अलौकिक आनन्द प्राप्त हुने, उक्त आनन्दको तुलना अन्य स्रोतबाट प्राप्त नहुने विषयलाई आफूले अध्ययनबाट प्राप्त गर्न नसकेको आनन्द र सन्तोष उक्त बालकको स्पर्शबाट प्राप्त गरेको समाख्याताको अनुभव र अनुभूति वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

मान्छेका दैनिक क्रियाकलाप सञ्चालनका निम्ति केही मान्छे स्वयंले निर्माण गरेका र केही प्रकृतिप्रदत्त कार्यतालिका रहेका छन् । मान्छेले आफ्नो समय व्यवस्थापनमा काम, मनेरञ्जन, आरामजस्ता विषयलाई आफूअनुकूल व्यवस्थापन गरी जीवनलाई गत्यात्मकता प्रदान गर्ने तथ्य सिद्ध रहेको छ । प्रकृतिचक्रअनुरूप मान्छे रातको समयलाई आराम र दिनको समयलाई कर्मशील बनाउने प्रयत्नमा रहन्छ । दिनभरको जागृतावस्था र कार्यको बोझलाई बिर्सिएर आराम गर्ने प्रयोजनका लागि छुट्याएको मान्छेले रातको समयमा जुन रूपमा निद्रा प्राप्त गर्दछ त्यही आधारमा उसको आगामी दिनका कार्यसम्पादनको प्रक्रिया सक्रिय वा निष्क्रिय रहने आधार तयार हुने गर्दछ । यात्राको केही समय बिताएको समाख्याताको सानू साथीको प्रातःकालीन व्यक्तित्वको वर्णन गर्ने क्रममा मान्छेको जीवनमा आरामको महत्त्व र त्यसले मान्छेको मानसिकतामा पार्ने प्रभाव समाख्याताको वाच्यत्वको रूपमा निम्न लिखित उद्धरणमा प्रस्तुत भएको छ :

मसित खेल्ने मेरो सानू साथीको अनुहार रातभरि आनन्दसाथ सुतेकाले गुलाब भैं फक्रिएको थियो । बिहानको स्वच्छ हावाले कमलपत्रजस्तै ताजा हुन गएका उसका गुलाबी गाला देख्दा मेरो मन प्रसन्नताले भरियो । अनि मासुका नरम लोलाले बाङ्गाटिङ्गा देखिने उसका पुक्क परेका कोमल हात आफ्ना हातमा लिएर बिस्तारै हल्लाउँदै मैले भनें “गुडमर्निङ, माइ डियर लिटिल फ्रेंड !” (ऐजन, पृ. २२)

मान्छेमा स्वच्छ विचार र स्वस्थ शरीरको निर्माणका लागि आहार, विहार र निद्राको त्रिपक्षीय अन्वय र सन्तुलनको प्रभावकारी भूमिका रहने भौतिकशास्त्रीय मान्यताको प्रयोग आफ्नै आँखाअगाडि समूर्तन भएको अनुभव गरेको समाख्याताले आफ्नो साथी शारीरिक र मानसिक स्वच्छ, स्फूर्त र हिजो उसैसँगको साक्षात्कारभन्दा अझ सुन्दर देखिएको वाच्यत्व यस उद्धरणमा प्रस्तुत भएको छ । समाख्याता आफू पनि राम्रोसँग निदाएकाले उसको सोचमा रहेको शुद्धता तथा आफ्नो यात्राको सहयात्रीका रूपमा रहेको बालकले पनि राम्रो र सहज आराम प्राप्त गरेको कारण बालकको व्यक्तित्व उसले रातको समयमा देखेको व्यक्तित्वभन्दा भिन्न पाएको छ । यसका अतिरिक्त

बालकसँगको रात्रीकालीन सानिध्यबाट यात्राका कठिनाई समाप्त भएको अनुभव गरेको समाख्याताले प्रातःकालमा स्वच्छ र स्वस्थ रूपमा बालकलाई पाउँदा उसको मानसिकतामा बालकप्रतिको अनुराग थप सशक्त भएको छ। बालबालिकालाई मन पराउने र बालबालिकासँगको अन्तरङ्ग-बहिरङ्ग व्यवहारलाई बुझेको र उनीहरूको मनोविज्ञानसापेक्ष आफूलाई प्रस्तुत गरिरहेको समाख्याताले आफू व्युत्कर्षदा बालकलाई अस्वस्थ पाएको भए समाख्याताको मानसिकतामा निराशाको अनुभूति हुने तथ्य सिद्ध रहेको छ। समाख्याताले जुन रूपमा बालकसँगको सम्बन्धबाट स्वयंलाई अनुभव गरेको छ आफ्नो साथीलाई पनि स्वस्थ, हँसमुख, मनमोहक र स्मितहास्यपूर्ण व्यक्तित्व भएको पाएकाले अब जतिबेलासम्म बालक सहयात्रीका रूपमा रहन्छ तबसम्म यात्रा सुरुचिपूर्ण र सहज रहने विश्वास वाच्यत्वका रूपमा अभिव्यञ्जित भएको छ।

बाह्यजगतसँगको सम्बन्ध जतिसुकै प्रीतिकर र सुरुचिपूर्ण रहे पनि बालबालिकाका लागि वैभवशाली संसार उनीहरूका बाबुआमाको काख नै हो। दुनियाको कुनै पनि सम्मोहन शक्तिले बालबालिकालाई उसका आमाबाबुको काख र वात्सल्य प्रेमको अनुभूतिबाट पृथक् गर्न सक्दैन। समाख्याताले सानू साथीप्रति देखाएको प्रेमपूर्ण अनुराग र वात्सल्यभन्दा उसलाई निकट आउनबाट रोक्ने, लछ्यरेर आफ्नो काखमा बसाउने तथा सँगसँगै वात्सल्यधाराका रूपमा अमृततुल्य मिठो र शक्तिशाली दुध खुवाउने आमाभन्दा ठुलो र शक्तिशाली कोही पनि छैन भन्ने बालमोविज्ञानको अन्तर्यामा रहेको विषयलाई प्रस्तुत गरेको छ। बालबालिकाका विषयमा जे चिन्तन गरे पनि निष्कर्षमा यसका लागि आमाभन्दा शक्तिशाली र सुरक्षित स्थान तथा उसको दुधभन्दा सुरुचिपूर्ण पोषण केही छैन भन्ने सन्दर्भलाई निम्न लिखित उद्धरणले प्रष्ट पारेको छ— 'त्यस बखत उसका अनुहारबाट म प्रस्टै बुझ्थे कि ऊ आफ्ना त्यस मूक भाषाले मलाई अहङ्कारपूर्वक बताइरहेको छ— "हेर, म जो खाइरहेको छु त्यो मेरै हो। तिम्रो मोहनभोगभन्दा यो कुनै हालतमा कम्ती छैन" (भिक्षु, २०२४, पृ. २४)। यस उद्धरणमा समाख्याताले कथयिता पात्रसँगको संवादका माध्यमबाट बालमोविज्ञानको सूक्ष्मपक्षलाई वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। कथाको आरम्भदेखि मध्यभागसम्म नबोलेको बालकका अन्तर्यामा रहेको विषयलाई भाषिक आकार र आवाज दिने क्रममा आएको यस उद्धरणमा समाख्याताले बालबालिकाले आफ्ना साङ्केतिक गतिविधिका माध्यमबाट तिनका मानसिकतामा सञ्चरित भाव वा तिनको विचार प्रस्तुत हुने मनोवैज्ञानिक पक्षलाई समाख्याताकै वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। आमाको दुध खाइरहेको समयमा समाख्यातालाई उपेक्षा भावले हेरेको बालकको समाख्याताप्रतिको दृष्टिकोण फरक हुनुको कारण जन्मदायिनी मातृशक्तिसँगको सम्बद्धता र बच्चाहरूका लागि प्रकृतिप्रदत्त पोषक र प्राणदायिनी दुधका कारणले भन्ने अनुमान लगाउन सहज छ। आमामा रहेको सृजनाशक्ति र पालन गर्ने सामर्थ्यका कारण बालकहरूका लागि आमाको काख सबैभन्दा प्यारो, सुरक्षित र नितान्त व्यक्तिगत स्थान रहेको वाच्यत्व यस उद्धरणका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ।

बालबालिकासँगको सानिध्य र उनीहरूसँगको सहचार्यबाट अलौकिक आनन्द प्राप्त हुने संज्ञान रहेको समाख्यातामा बालबालिकसँग नजिक हुने र अवसर पाउनेबित्तिकै उनीहरूसँग खेल्ने कला रहेको छ। उसले बालकलाई आकर्षित गर्ने कुनै कला प्रस्तुत नगरे पनि बालकको मानसिकता र चाहनाअनुरूप आफूलाई बालकको अनुकूल हुने गरी प्रस्तुत गरेको छ। आफ्नो सन्तानले दोस्रो सहयात्रीलाई अवरोध गरेको विषयमा आंशिक सजगता देखाए पनि बालकका लागि आवश्यक खानपानको प्रबन्ध गर्ने, आरामको व्यवस्था गर्ने र बेलाबेलामा आफ्नो काखमा राखेर अभिभावकको कर्तव्य बालकका आमाबाबुले पूरा गरेकै छन् तथापि समाख्याताको अनुभवमा बालक आंशिक बन्धनबाहेक स्वतन्त्र रहेको तथा बालकका कारण उसको यात्रा सुरुचिपूर्ण बनेको विषयमा बालकका

आमाबाबु अनभिज्ञ रहेका छन् । बालकका बाबुआमाको अनभिज्ञता नै समाख्याताका लागि यात्रालाई विलासपूर्ण बनाउने कारक बनेको छ । कथामा समाख्याताले अभिभावकको अनभिज्ञतालाई अवसरका रूपमा लिई बालकसँग निकटता स्थापित गर्न पाएको अवसरलाई पूर्ण रूपमा उपयोग गरेको वाच्यत्व प्रस्तुत भएको छ :

“यसपालि के खुवाएको हँ ? तर जे भए पनि मिठो त मिठै छ ।” अनि हात लम्काएर ऊ मेरो कपाल तान्ने चेष्टा गर्न लाग्यो । यसको नरम हातको स्पर्श मलाई निकै रमाइलो लाग्ने हुनाले मैले आफ्नू टाउको उसका हातको भन् नजिक पुऱ्याइदिँ । मनमनै भनें पनि— “लौ तान्, हेरूँ, त कत्तिको बलियो रहिछस् !” (भिक्षु, २०२४ पृ. २५)

यस उद्धरणमा समाख्याताको वाच्यत्व समाख्याता र सानू साथीको परस्परको परिचित तर अव्यक्त हेराइका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ । समाख्याताको सानू साथी आवाज र वाणीविहीन रहेको भए पनि उसमा रहेको मानवीय चेतनाको सञ्चरण आँखा र भावभङ्गिमाका माध्यमबाट प्रस्तुत भएकाले त्यसलाई समाख्याताले आफ्नो चेतनालाई बालककै चेतनाको स्तरमा पुऱ्याई बोध गर्ने सामर्थ्य प्रस्तुत गरेको छ । यात्राका क्रममा भेटिएको सानू साथीसँग मानवीय नाताभन्दा फरक कुनै विशिष्ट नाता वा पारिवारिक नाता रहेको छैन । मान्छेमान्छेलाई परस्परमा जोड्न कुनै विशिष्ट नाता नभए पनि मान्छेलाई एकअर्कासँग जोड्ने एक मात्र वस्तु नै मानवीय संवेदना हो । मानवीय संवेदनामा रहेको समानताका कारण मान्छेले मान्छेसँगको सम्बन्धलाई परस्परमा जोडी परिवार, समाज र राष्ट्रको निर्माण गरेको छ । समाख्याताले मानवीय संवेदनालाई इमानदारीपूर्वक अवलम्बन गर्ने हो भने प्रत्येक मान्छे एकअर्कासँग जोडिन्छन् भन्ने कथनीयताको पुष्टि यस उद्धरणबाट भएको छ । सानू साथीका नामले सम्बोधन गरिएको अमूक बालकका माध्यमबाट स्वयंका बारेमा केही बताउनसक्ने अवस्थाको चित्रण गर्नु आफैँमा अविश्वसनीय विषय रहँदारहँदै पनि यस कथनका माध्यमबाट मानवीय संवेदनाको तह सबै उमेरसमूहका मान्छेमा समान रूपमा सञ्चरित हुने भएकाले मान्छेको मानसिकतामा रहेको त्यही अनुभूति र संवेदनाले नै मान्छेलाई विकसित प्राणीमा पहिचान दिएको वाच्यता प्रस्तुत भएको छ । समाख्याता र सानू साथीका बिच अन्तर्क्रियात्मक शैलीमा आएको यस उद्धरणमा एकातिर मूक-अमूक मान्छेका बिच अनुभूति र संवेदनाका तहमा संवाद र अन्तर्क्रिया हुनसक्ने मनोवैज्ञानिक सन्दर्भलाई चित्रण गरेको छ भने अर्कातिर बालमनोविज्ञानको अन्तर्यमा रहेको निष्कपट र प्राकृत स्वभावले मान्छेबिचको भिन्नता नछुट्याई सबैलाई समान दृष्टिले हेर्ने सारपूर्ण वाच्यत्व प्रस्तुत भएको छ ।

सुखदुःखको पारस्परिक सम्बन्ध र विश्वासबाट सञ्चालन हुने जीवनयात्रामा अनेकौँ साथीका बिचबाट आफ्ना लागि उपयुक्त हुने सत्पात्र एउटा मात्र रहने मान्छेले अनुभव गर्ने चीरसत्य हो । यस सत्यबाट मान्छे सम्पृक्त रहन सक्दैन भने यस सत्यको सामना गर्ने क्रममा मान्छेले अनुभव गर्ने पीडा र शोकको तह मान्छेका स्थायी सहयात्री बनेका हुन्छन् । कथाको समाख्याताले आफ्नो रेल यात्राको सानू साथीसँग बिछोडिएर बाँकी यात्रा गर्नुपर्दाको क्षण विषादपूर्ण र नितान्त एक्लो रहने अनुभव गरेको छ । समाख्याताले आफ्नो व्यावहारिक प्रयोजनका लागि गरेको यात्रामा भेटिएको बालकप्रतिको आकर्षण सम्मोहनमा परिणत भई उक्त बालकप्रतिको प्रेम र बात्सल्यले द्रवीभूत तुल्याएको समाख्याताका मानसिकतामा रहेको तर्क र अन्तर्द्वन्द्व वाच्यत्वका रूपमा अभिव्यञ्जित भएको छ :

रेल फेरि हिँड्यो । म भित्र पसें । आफ्नो सिटमा बसेर अनुभव गरें, रेलको दगुन्याँको कर्कश स्वर मेरो त्यस अब कहिल्यै पनि भेट्न नपाउने साथीको चिच्याहटमा परिणत भएको छ ।

कान भने त्यसैको चिच्याहट सुनिरहेका थिए र मन भने सम्भ्ररहेको थियो— अब यात्राको अन्तसम्म यो कोठा रितै रहनेछ । म एकलै रहनेछु (ऐजन, पृ. २७) ।

उपर्युक्त उद्धरणमा सानू साथीसँगको वियोगबाट मर्माहत भएको समाख्याताको कारुणिक मानसिकताको चित्रण भएको छ । आफ्ना अभिभावकको रेलयात्रा सकिएको अर्थात् गन्तव्यमा पुगिसकेको सानू साथीको रोदनपूर्ण बिदाइमा आफूसमेत सहभागी भई आफ्नो बाँकी यात्रामा फर्किएको समाख्याताले अनुभव गरेको पीडाप्रद क्षणको वास्तविकतालाई वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । विविधतापूर्ण, भाव, स्थिति र पर्यावरणले जीवनको गत्यात्मकतालाई निर्देशित गरिरहने तथा त्यसबाट मान्छेले पार्थक्य पाउन नसक्ने यथार्थबोध गरेको समाख्याताले सानू साथीसँगको वियोगबाट मर्माहत हृदयलाई सान्त्वना दिने स्वयं तत्पर रहे पनि मनको अन्तर्यमा रहेको पीडा बाह्य प्रकृतिसँग समन्वय गर्दै यात्राको निरन्तरतासँग जोडिएको अनुभव गरेको छ । समाख्याताको यस अनुभवले सानू साथीसँग वियोगिनुपूर्वको आफ्नो सुरुचिपूर्ण र प्रीतिकर यात्रा एकाएक भ्रन्भटिलो र बोभिलो भएको, साथीसँगको सहयात्रामा कर्णप्रिय सङ्गीतजस्तो लाग्ने रेलको छकछक आवाज कर्कश स्वरमा परिणत भएको, एक्लो यात्रामा सुनिएको रेलको आवाज सानू साथी बिदाइका समयमा रोएको आवाजलाई प्रत्यक्ष अनुभव गरेका कारण रेलको आवाज रोदनपूर्ण स्थितिलाई पटकपटक स्मरण गराउने कारक बनेको, सानू साथी रहनुजेलको यात्रामा रेलको डब्बाभरि सहयात्रीहरू खचाखच रहेको अनुभूतिमा परिवर्तन भई नितान्त एक्लो बनेको र आफ्नो सहयात्रीसँग वियोगिएर बाँकी रेलयात्रा एकलै गर्नुपर्ने समाख्याताको मानसिकतामा अवशिष्ट पीडाबोधजन्य वाच्यताको प्रस्तुतिसँगै कथाको समापन भएको छ ।

प्रथम पुरुष समाख्यानात्मक वाच्यत्व

समाख्याताले आफ्नो यात्राको प्रयोजन कार्यविशेष वा व्यावहारिक प्रयोजनका लागि अनिवार्य रहेको वाच्यत्व कथाको आरम्भमा गरेको छ । कथामा आएका घटना, कार्य र तिनका बिचको कार्यकारण सम्बन्ध स्थापित गर्ने क्रममा सानू साथीसँगको मित्रताका कारण यात्रा सुखद र प्रीतिकर रहेको अनुभूतिका बिच आफ्नो सम्पूर्ण यात्रामा साथ दिन नसक्ने यथार्थलाई आत्मसात् र साधारणीकरण गर्ने सन्दर्भमा समाख्याता भावुक बनेको छ । यात्राका विभिन्न प्रयोजन भए पनि जीवनपद्धतिसँग जोडिने यात्राका प्रयोजन मान्छेका लागि अनिवार्य र आवश्यकीय नै रहने गर्दछन् । यात्रा व्यावहारिक र आवश्यकीय कामसम्बद्ध मात्र नभई मानवजीवनको नियति पनि रहेकाले यो मानव जीवनयात्राको अन्तर्यसँग जोडिएको अभिन्न पक्ष नै हो । कथाको आरम्भमा नै समाख्याताले यात्रा गर्नेपर्ने अवस्था तथा यात्रामा सहयात्री प्रतिकूल भए यात्रा बोभिलो हुने यथार्थलाई स्वीकार गरेको छ । समाख्याताले सहयात्री असल र यात्रालाई सुरुचिपूर्ण तुल्याउने पाएको छ तथापि आफ्नो यात्रा पूर्ण नभई सहयात्रीसँग छुट्टिएर बाँकी यात्रा गर्नुपर्दाको पीडाबोध र निराशापूर्ण वाच्यत्व प्रस्तुत भएको छ :

अब यो जानेछ र बाँकीको यात्रा मैले एकलै नै पूरा गर्नुपर्नेछ । मेरो यात्राभरिको साथ यसले दिने होइन, कदाचित् कसैले पनि कसैको पूरै यात्राभरि साथ दिँदैन । भित्रभित्रै मेरो मन गन्हुँगो हुन थाल्यो र कुन्नि कस्तो-कस्तो पीरको चिसोपनाले रहीं रहीं मेरा आँखासम्म पुग्ने र बाहिर पनि निस्कने जोड गर्न लाग्यो । म आफ्नू मन कतै अन्तैतिर लगाउन अर्कैतिर हेर्न लागें । (भिक्षु, २०२४ पृ. २७)

उपर्युक्त उद्धरणमा समाख्याताले मान्छेको जीवन र यात्रासँग जीवनको अन्तर्सम्बन्धको आधारमा जीवनयात्रा अर्थात् जन्मदेखि मृत्युसम्मको यात्रामा मान्छेले अनुभव गर्ने सहजता-

असहजता, प्राप्ति-अप्राप्ति, हाँसो-रोदनजस्ता अनेकौं विषयलाई आत्मसात गर्ने प्रक्रियाको प्रस्तुतिका क्रममा आएको छ। समाख्याताले जीवनयात्राका क्रममा अनेकौं साथी भेटिन्छन्, छुटिन्छन्, केही स्मृतिमा रहन्छन्, केही विस्मृतिमा पुग्दछन् तर केही साथी यस्ता भेटिन्छन् जसले अत्यल्प समयमै यस्तो प्रभाव सिर्जना गरिदिन्छन् जुन मान्छेको मानसिकतामा स्थायी रूपमा अमिट प्रभाव स्थापित गर्न सफल हुने वाच्यत्व प्रस्तुत गरेको छ। यसका साथै जीवनयात्रालाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पुग्ने निश्चित गन्तव्य मान्ने हो भने उक्त यात्राका क्रममा भेटिने अनेकौं सहयात्रीमध्ये केही मात्र आफ्नो निकटस्थ हुने र ती निकट सहयात्रीसँगको अन्तरङ्ग-बहिरङ्ग सम्बन्धले जीवनयात्रालाई प्रीतिकर तुल्याउन अहम् भूमिका खेलेका हुन्छन्। यात्राका क्रममा भेटिएको बालकसँगको सानिध्यबाट समाख्याताले जीवनकै लागि जुन प्रकारको सहज र आनन्दको अनुभूति गरेको छ त्यो बालकसँग बिताएको छोटो अवधिलाई जीवनको महत्त्वपूर्ण प्राप्ति ठानेको छ। जीवनयात्रामा केही कसैको स्थायी सहयात्री नहुने तथा सानू साथीसँग अलग भई आफ्नो बाँकी यात्रा पूरा गर्नुपर्ने बाध्यताले मानसिकतामा बोझ सिर्जना गरेको उक्त बोझका कारण समाख्याताले शारीरिक रूपमा पीडाबोध र बिसञ्चो अनुभव गर्नुको कारण जीवनयात्रामा असल र विचार मिल्ने साथीसँग छुट्टुपर्दा उत्पन्न पीडा वाच्यत्वका रूपमा मुखरित भएको छ।

निष्कर्ष

आधुनिक नेपाली कथा परम्परामा मनोवैज्ञानिक यथार्थवादलाई कथालेखनको क्षेत्र चयन गर्ने भवानी भिक्षुका कथामा मानव मनोविज्ञानका विविध पक्षको चित्रण पाइन्छ। भिक्षुको 'मेरो सानू साथी' कथा बालमनोविज्ञानमा आधारित कथा हो भने यस कथामा प्रथम पुरुष समाख्याताका माध्यमबाट कथ्यकथन भएको छ। समाख्यानात्मक वाच्यत्वको मूल अभिप्राय आख्यानात्मक पाठसंसारमा आएको कथ्यविषयलाई कसले प्रस्तुत गरिरहेको छ भन्ने विषयमा आख्यानविश्लेषण गर्नु रहेको छ। आख्यानमा वाच्यत्वको पहिचानका लागि कसले विषयलाई प्रस्तुत गरिरहेको छ भन्ने आधारमा समाख्याताको पहिचान गरी उसकै केन्द्रीय विचारका रूपमा आएका कथ्यसन्देशका अन्तरसाक्ष्यमा मूल सन्देशको पुष्टिका लागि समाख्याताले प्रस्तुत गरेका सहायक सन्दर्भमा आधारित विश्लेषणपद्धति हो। आख्यानमा वाच्यत्वको स्थिति प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष रहने सिद्धान्तको विकाससँगै यस पद्धतिले सैद्धान्तिक आधार प्राप्त गरेको हो। वाच्यत्वान्तर्गत समाख्याताका आवाजका माध्यमबाट कथ्यकथनलाई साकार रूप दिइएको हुन्छ। समाख्यानशास्त्रीय सिद्धान्तानुरूप वाच्यत्व प्रथम र तृतीय पुरुष समाख्याताका माध्यमबाट प्रस्तुत भएका हुन्छन्। प्रथम पुरुष समाख्याता भएका आख्यानमा उसको उपस्थिति अन्तर्निष्ठ र बहिर्निष्ठ रही वाच्यत्वलाई सारतत्त्वसम्म विस्तारित गरेको हुन्छ। तृतीय पुरुष समाख्याता भएको आख्यानमा समाख्याता अन्तर्निष्ठ रही कुनै पात्र, घटना, कार्य, स्थिति, मनोदशा। भवानी भिक्षु मानव मनोविज्ञानको अन्तर्यलाई कथ्यविषयका रूपमा चयन गर्ने आख्यानकार भएकाले उनका अधिकतर आख्यानमा अन्तर्निष्ठ समाख्याताको वाच्यत्व प्रस्तुत हुने गर्दछ। प्रथम पुरुष अन्तर्निष्ठ समाख्याताको उपस्थिति रहेको 'मेरो सानू साथी' कथामा समाख्यानात्मक वाच्यत्वको सञ्चरण समाख्याताको कथन र कथयिता पात्रसँगको आबद्धताका आधारमा भएको छ। प्रस्तुत कथामा प्रथम पुरुष समाख्याताले आफूलाई अन्तर्निष्ठ भूमिकामा राखी कथ्यविषयलाई सानू साथीका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेको छ। समाख्याताले आफ्ना अभिवृत्तिलाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा अधिकतर स्थितिवर्णन र अत्यल्प एकालापिय अन्तर्क्रियात्मक अभिव्यक्तिलाई प्रस्तुतीकरणको माध्यम चयन गरेको छ। कथाको आरम्भमा समाख्याताले रेलको यात्रा गर्नुपर्ने, रेलको यात्रा भन्फटिलो र पटचारलाग्दो भए पनि यात्रा नगरी

नहुने, यात्रा सहज र सुरुचिपूर्ण हुनका लागि सहयात्रीको भूमिकामा सानू साथीलाई प्राप्त गरेपछिको यात्रा सुरुचिपूर्ण रहेको विषय वाच्यत्वका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। यात्रा सुखान्त र प्रीतिकर हुनाका लागि सहयात्रीको भूमिका सशक्त र सहयात्रीको मनोविज्ञान आफूअनुकूल भए मात्र सुखान्त हुने निष्कर्षमा पुगेको समाख्याताले बालकहरूमा हुने निश्छलता र निष्कपट प्राकृत आचारका कारण लामो-छोटो जुनसुकै यात्राका लागि जीवनका उत्कृष्ट सहयात्री हुने गर्दछन्। बालक स्वार्थी वृत्ति र प्रवृत्ति दुवै रूपमा मुक्त रहने भएकाले समाख्याताले सानू साथीसँगको सानिध्यबाट यात्रालाई सुखान्त पाएको छ भने यात्राको बिचमा साथीसँगको वियोगले मर्माहत र दुःखी बनेको वाच्यता पनि प्रस्तुत गरेको छ। सारतः चालिस घण्टाको यात्रालाई जीवनयात्रा मान्ने हो भने सानू साथीसँगको यात्रा जीवनभरिकै सुन्दर अनुभूति र आनन्ददायी रहने बोध गरेको समाख्याताले बालकहरूसँग उनीहरूको विचार वा वृत्तिअनुरूप सहकार्य गर्ने हो भने जीवनका सबै कष्ट र क्लेश समाप्त भएर जाने वाच्यत्व निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत भएको छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- गौतम, देवीप्रसाद (२०६९). "समाख्यानात्मक वाच्यत्व". *प्राज्ञिक संसार*. १ (६), पृ. १-८।
भिक्षु, भवानी (२०२४). *आवर्त*. काठमाडौं : साभा प्रकाशन।
Bal, M. (1981). "Notes on Narrative Embedding". *Poetics Today*, 2(2). 45-49
Chatman, S. (1978). "Story and Discours". *Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press.
Genette, G. (1981). *Narrative Discoursa An Essay in Method*. Jene E. Lewin (Trans.). Cornell University Press.
Fludernik, M. (1994). "Second-Person Narrative as a Test Case for Narratology: The Limits of Realism", *Style* 28.3: 445-479.
Herman, D. Manfred Jahn and Marie-Laure Ryan. (Edt.). (2005). "Voice" *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, Routledge publication.
Margolin, U. (2010). "Narrator". *Handbook of Narratology*. (Edt.). Peter Hunn, Jhon Pier, Wolf Schmid, Jorg Schonert, Walter de Gruiter.
Walsh, R. (2010). "Person, Level, Voice: A Rhetorical Reconsideration". *Postclassical Narratology Approaches and Analyses*, The Ohio State University Press/ Columbus.
<https://doi.org/10.4324/9780203932896>